

Имала ли е България аристокрация?□

автор: ст.н.с. д-р Михаил Грънчаров

Източник: в. Литературен форум, 29.08.2000г.□

През 1878 г. Константин Иречек в труда си "История Болгар" пише, че чорбаджиите имат аристократичен произход - "произхождат от малых боляр". По-късно в "Пътувания по България" той отново поддържа тази теза. "Има и досега (т. е. 1884 г.) аристократи или чорбаджии и демократи, които не се обичат едни други." Стефан Бобчев категорично отхвърля тази теза, като заявява: "Погрешна мисъл! Чорбаджиите имат своя произход в условията на обществения живот по време на турското владичество." Според Юрдан Трифонов след падането на България под османска власт "болярите като военнотрудовническа класа са изчезнали. Но... названието болярин през първите векове на робството почнало да се дава на всеки богат... изобщо първенците". Запазените документални свидетелства обаче навеждат на по-други мисли, а именно, че през XV в., а в някои случаи и в XVI в. при титулуването на отделни лица като боляри не се влага толкова широк смисъл и то не е само белег на богат човек или изобщо първенец, а става дума за лица, които по някакъв начин са запазили болярския си статус, макар и променен съобразно с условията.

В 1466 г. Охридският архиепископ Доротей съобщава за конфликт "между боляри нашего града" и църковната власт. Владислав Граматик в разказа си за пренасяне мощите на св. Иван Рилски от Търново в Рилския манастир през 1469 г. пише за "велможа Богдан Жупан" от Никопол, който посрещнал заедно с "други боляри" шествието и ги поканил в дома си. Вл. Граматик е впечатлен от пищността на дома, определяйки го като "палати", и гостоприемството на домакиня, който ги посрещнал с трапеца, "изпълнена с всякакви и изобилни ястия".

През 1476 г. боляринът Радослав Мавър възобновил църквата на Драгалевския манастир, а през 1493 г. софийският болярин Радивой възстановил църквата "Св. Георги" на Кремиковския манастир. За извършеното от тези двама боляри благодеяние по стара традиция те били изографисани със семействата си във възобновените от тях църкви. На ктиторските им портрети те са показани като типични представители на българското болярство. Близки до тях са и редица ктиторски портрети от XVII в., а в отделни случаи и през XVIII в. Подчертан интерес представлява ктиторският портрет на

жупан Тома, изографисан през 1646 г. в църквата "Св. Панталеймон" във Видин. Според изследователите този портрет, на който жупан Тома е изобразен реалистично в пишно облекло, е сериозно доказателство за съществуването без прекъсване на старобългарската благородническа титла "жупан" и старобългарското дворцово облекло от IX до XVIII в.

През 1553 г. на път за Цариград начело на посланическа мисия Ожие Бусбек, като описва впечатленията си за българите по пътя от Ниш до София, отбелязва, че сред тях имало хора, най-вече жени, с "благородна външност", за които се говорело, че "водят произхода си от най-висшите боляри на този народ или дори че са от царски род, но сега са омъжени за воловари и овчари. Толкова е западнало благородничеството в турското царство" - заключава Бусбек. Тази констатация показва, че в средата на XVI в. в българските земи все още се срещат потомците на средновековната българска аристокрация, представителите на която в основната си част са изравнени социално с останалата част на българското общество, но има и изключения. Конкретен пример е известният никополски първенец Тодор Балина - един от организаторите на Търновското въстание от 1598 г. За него Павел Джорджич пише, че е "първ благородник в Никополския санджак" и имал голямо влияние сред българите "поради благородния си произход и своето достойнство".

Особено ярко и трайно присъствие названието "боляр" намира в българския фолклор. И това, което прави впечатление, е, че народният творец почти винаги го използва паралелно с "чорбаджия", "чорбаджии", и то в позитивната формула: "Боляре, баш чорбаджие", "Чорбаджия, баш болерин", "Болерин, баш чорбаджия".

Може да се предположи, че това е резултат от стремежа на народния творец да покаже мястото и значението на чорбаджийството в българското общество. И за да подчертае това, за негов аналог от миналото сочи болярството. Свързването на чорбаджийството с болярството би могло да се приеме и като прием на създателите на песните да внушат на слушателите, че чорбаджиите са новите боляри в буквалния и в преносния смисъл. За това безспорно допринася демонстрираното от чорбаджиите материално състояние, власт и външна показност, която се изразявала в пищността на облеклото и използваната ритуалност при появата им пред представителите на турската власт и сред сънародниците си. Така например големият и влиятелен врачански чорбаджия Димитраки Хаджитошев (1780-1827) се обличал в "алени потури, препасвал свилен пояс, отгоре носел дълга зелена, понякога бяла, свилена дреха и върху нея алени джамадан". Чорбаджиата хаджи Найденов Кръстев (ок. 1770-1852) при седмичните си посещения на валията в Одрин яздеш богато украсен кон, а след него следвал неговият слуга, който носел чибук му. При това шествие на знатния копривщенец от двете страни на одринските улици се стичали хора, предимно българи, на които чорбаджиата щедро раздавал разни монети. Към тази показност се придържали и чорбаджиите от втората половина на XIX в. Чорбаджи Патъо (1825-1893) от Видраре имал специална охрана - "въоръжен от главата до пети турчин", обличал се със сукнен кожух и се движел с "кочия, теглена от два хранени коня". А за чорбаджиите в Одрин през 1873 г. се отбелязва, че облечени в "дълги самурени кюркове и атлазени пояси", те били "като истински български боляри". Подобни примери могат да се приведат за редица още известни български чорбаджии като Чалъковци в Пловдив, Стоян Груев в Казанлък, Христодул Шишманов в Хасково и т. н.

Според Иван Селимински до края на XVIII в. в Сливен имало семейства с

благороднически произход. Отличителен белег за степента на благородничеството им било облеклото. Но и тези "маловажни знаци" според Селимински били премахнати през 1812 г., защото цариградският патриарх разпоредил християните да се обличат скромно, съобразно с положението си на рая. И макар да подчертава, че в резултат на това по-късно наследниците на тези семейства забравили благородния си произход, за себе си пише, че е от знатен род, историята на който датирала отпреди 500 години, за което имал запазени стари български хрисовули и султански фермани. За това, че в първото десетилетие на XIX в. в българското общество е имало все още потомци на старото българско болярство, безспорно свидетелство е Записката на Софроний Врачански до ген. М. И. Кутузов от 29 май 1811 г. относно стопанското, административното и културно устройство на българските преселници на север от Дунава, в която се подчертава, че "измежду заселващите се българи има семейства, които в своето отечество са имали благороднически титли при турско управление, някои от тях са потомствени древни български дворяни". И с оглед на това С. Врачански поставя въпроса: "Няма ли да бъде благоугодно да не се лишават от тези титли, а да им се утвърдят потомствено завинаги."

Ето защо съвсем логично е предположението на Петър Ников, че видният възрожденски род на Шишмановци от Видин е възможно да има своя произход от едноименната династия на Второто българско царство.

Приведените конкретни факти и източници показват, че след османското завладяване в българското общество се запазват представители на старото болярство. Техни потомци, макар и в ограничени случаи, стоят начело на българите през XV - XVII в., като представителите им от следващите генерации запазват не само спомена за своя произход, но и положението си на първи хора, а така също и някои от външните, представителните белези на аристократичното си потекло, като пищността на облеклото. Предвид на това изказаното от К. Иречек предположение за произхода на чорбаджийството има своето основание. Разбира се, от това не следва, че всички български първенци, титулувани като чорбаджии през Възраждането, имат благороднически произход, но е факт, че в общественото съзнание, особено през XVIII в., а и след това, те се възприемат като аналог на болярите. Друг е въпросът, че, както пише Петко Р. Славейков през 1872 г., тогавашната наша "аристокрация", имайки предвид чорбаджийското съсловие, далеч не приличала на "аристократската онази касть у европейските народи".